

A KOLOZSVÁRI EGYETEM ÉS AZ EURÓPAI TUDOMÁNYOSSÁG

Nem volt és ma sincs valamirevaló egyetem, melynek ne lenne becsvágya az európai hírnév. Változhat az idők járása az egyetem intézménye felett, jelentősége a nemzetek kulturális életében növekedhet avagy csökkenhet, az az egy tény azonban mindig változatlan marad, hogy az egyetem fogalma elválaszthatatlan a tudomány fogalmától: az egyetem értékbeli súlya döntő módon függ attól, hogy falai között a tudomány ápolása minő színvonalon folyik. Ebből érthető azután, — s erről éppen a kolozsvári egyetem s általában a vidéki egyetemek esetében nem szabad megfeledkezni — hogy nem mindig a nagyobb s nem mindig a fővárosibb egyetem a jobbik egyetem. Elég egy pillantást vetnünk Németország, Anglia, Olaszország vagy Amerika egyetemeinek tudományos rangsorára s rögtön nyilvánvalóvá lesz, hogy valamely egyetem tudományos tekintélye korántsem csupán földrajzi tényezőktől függ.

Bármily nehéz is tehát — s legtöbbször hiú vállalkozás — egyetemek versengésében döntő ítéletet mondani, maga a versengés tagadhatatlan s éppen nem káros valóság az egyetemek életében. E szempontból egészen sajátos a kolozsvári egyetem helyzete. Tudomány és egyetem között a tanár személye a valóságos kapocs: jó egyetem az, amelyiknek jó professzorai vannak. A kolozsvári egyetem ötven esztendejének tudománytörténetében egyik legmeghökkenőbb jelenség az a bőség, mellyel ez az egyetem egyre-másra küldte a jobbnál-jobb tanárokat idősebb és a centralizmus korában természetszerűen jobban kegyelt társának, a budapesti Pázmány-egyetemnek. E jelenség a pesti egyetemre nézve hasznos, de nem hízelgő, a kolozsvári egyetemre nézve hízelgő, de nem túlságosan hasznos. Az egyetem historikusának ilyenformán nemcsak joga, hanem a tárgyilagosság követelménye által előírt kötelessége is, hogy a Kolozsvárt az európai tudománnyal összekötő szálak bogozása közben ne legyen túlságos tekintettel arra, hogy e szálak csak részben, csak rövidebb-hosszabb ideig szövődtek Kolozsvárt. A tudós egyéniség amúgy sem parcellázható bizonyos hivatali évszá-



Brassai Sámuel
1800—1897

mok keretei közé : egy-egy végső eredménye néha évtizedekkel korábbi gondolatokra, élményekre utal vissza. Harmadsorban pedig ilyen szemléletre késztet az a fogalmilag nehezen körülírható benyomás is, mely egyre inkább erősödik abban, aki a kolozsvári egyetem évkönyveit elfogulatlanul lapozza : hogy volt ennek az egyetemenek valaminő sajátos hangulata, egyéni couleur locale-ja, mely félreismerhetetlenül rányomta bélyegét az itt dolgozó tudósok legtöbbszörének egyéniségére.

Talán nem tévedünk, ha e fogalmilag nehezen megfogható, sajátos jelleg egy leglényegesebb jegyét abban látjuk, hogy a kolozsvári professzorok a szokottnál mélyebben hittek a tudományos igazság szuverén voltában s e szilárd meggyőződésük alapján szokatlanul bátran, melléktekintetek nélkül szállottak síkra tudományos kérdések-

ben s néha a makacsságig menő szívóssággal küzdöttek helyesnek felismert tudományos céljaikért. E magatartásnak bizonyára megvannak a maga valós okai az erdélyi művelődés viharos történetében, de ez okok kutatása jelenleg nem feladatunk. Annyi bizonyos, hogy e magatartás a tudományos kutatás szabadságának legnemesebb hagyományaiban gyökerezik és sohasem mentes bizonyos tragikus mellékíztől, mely a tudományos eszmény és a rideg valóság összeütközéséből származik s mely a késői szemléletben tiszteletet parancsol, de egyben sajnálkozást is kelt.

Ilyen értelemben volt idealista és egyben páratlan szívóssággal küzdő tudós egyéniség a fiatal kolozsvári egyetem öreg professzora: *Brassai Sámuel* (1800—1897). Alakját a magyar tudománytörténet csak keveseknek kijáró módon övezi tisztelettel : „Brassai bácsinak“ becézvén az „utolsó magyar polihisztort“. Nevét csak hosszas keresgélés után találjuk meg a kolozsvári egyetem évkönyveiben : hasztalan keressük a filozófiánál, nem találjuk a nyelvtudománynál, sem a pedagógiánál, sem a botanikánál (mert mindezzel foglalkozott), hanem végül is mint a természettudományi kar matematika-professzorára bukkanunk reá. Doktorátusa eredetileg nem volt, csak kinevezése után avatták tiszteletbeli doktorrá ; ellenben nyugdíjazása után is előadott még, mint magántanár, ezúttal — szanszkrit nyelvet. Tudományos eredményeit az a vonás jellemzi, amely úgyszólván az egész

magyar tudományosságot sötét árnyékként követi éppen az európai tudományossághoz való viszonyában: kitűnő, friss, modern ötletek, melyek a hazai megnemértés és a külföldi mellőzés kettős súlya alatt örökké ötletek maradnak. Az igazságba vetett jogos bizalom s a tudományos közvélemény értetlensége között, szüntelen problémák zajlása közepette zajlik le Brassai élete. A milieu-elmélet hirdetésében kerek harminc esztendővel előzte meg H. Taine-t. Ötletét azonban Szilágyi Ferenc könyvének bírálatában pendítette meg; Szilágyi ekkor már jónevű történész, sőt akadémikus is volt s tekintélyének teljes súlyával nyomta el Brassait a milieu-elmélet csiráival egyetemben: „Részemről e valódi gallimathiaszt nem értem. Egy, a kérdéssel semmi össze függésben nem levő, dologra nem tartozó zavaros ész és beteg képzelődés szüleményével áll elő s climai, topographiai, pszichologiai alapokról ábrándozik. Szegény nem hisztorikus recensens!“ Brassai megdöbbenve ejti el a megkezdett fonalat s ha később vissza-visszatér is ötletéhez, komoly meghallgatásra az csak akkor talál, mikor már milieu-elmélet a neve s H. Taine felfedezésének számít.

De legyen elég ez az egy példa — bár egyetlen lenne! — s a következőkben elégedjünk meg Brassai tudományos eredményeinek és kezdeményeinek pusztá felsorolásával. 1832-ben írt egyik korai tanulmányában (A gyönyörűségről, melyet a szép művek szemlélése vagy hallása okoz bennünk. I. rész és A szépművek által okozott gyönyörűségről. II. rész. Nemzeti Társalkodó I., 11—12., II. 4—5.) az esztétikai műélvezetet az asszociációkból magyarázza; cvvel Wundt és Fechner tanainak vág elébe s megelőzi az egész századvégi esztétikát. Mikor 1837-ben az unitárius kollégium tanárává választották, „Az idő s a nemzeti karakterek befolyása a történelmre“ címen tart székfoglalót s ebben a milieu-elmélet újabb megpendítése mellett olyan meggondolásokkal él, melyek csak évtizedekkel később az ú. n. szellemtörténetben jutnak véglegesen érvényre. Ugyancsak európai távlata van annak a küzdelmének is, melyet az egyre inkább eluralgó materializmus és pozitívizmus ellen folytatott s melyet az azóta eltelt idők csakugyan igazoltak: a materializmusnak igaza van addig, míg Hegelt cáfolja, de viszont meg sem kísérel felelni számos olyan kérdésre, melyet Hegel már megpróbált oldozgatni. Kitűnő tudományos ösztönére és intuiciójára vall, hogy érdeklődésétől távolabb álló tudományos kérdésekben is sokszor elébe vágott az európai tudománynak. Akadémiai bírálója ugyan „roppant badarságnak“ minősíti Brassai egy ilyen állítását, e „badarság“ azonban — legalább is részben — tudományos közhellyé lett azóta a modern pszichiatriában: „hogy t. i. az orvos nem úgy gyógyítja a megháborodottat, mint orvos, nem is úgy, mint physiológus, hanem egyenesen mint psychologus!“

Rövidesen igazolta az idő Brassainak azt az állítását is, hogy a magyar népi zene semmiképen sem azonosítható a cigányzenével. E kérdésben pedig nem kisebb tekintéllyel szállt szembe, mint a népszerűsége tetőfokán álló Liszt Ferencsel. (Magyar vagy cigányzene? Elmefuttatás Liszt Ferenc cigányokról írt könyve felett. Kolozsvár, 1860.) Zenetörténeti és zeneesztétikai érvei — noha

egy részük csupán megsejtés — ma is helytállók s azokat a magyar zenei folklóre európai hírú eredményei túlnyomórészt igazolják. De nem kevésbé termékeny ötletei voltak a nyelvtudomány terén is, ahol a mondatra vonatkozó felfogása sok tekintetben polgárjogot nyert, de csak akkor, mikor G. v. d. Gabelentz 1875-ben (Ideen zu einer vergleichenden Syntax) hasonló nézeteket kezdett vallani. Végül pedig úgyszólván teljes elégtételt — persze csak eszmeit — szolgáltatott a tudományos utókor Brassai nyelvtanítási elveinek: a modern nyelvtanítás alapvető kátéja, E. Viëtor híres műve (Der Sprachunterricht muss umkehren. Leipzig, 1882.) néhol meg-hökkentő egyezéssel hirdeti a Brassai által már évtizedek óta vallott és alkalmazott nyelvdidaktikai elveket.

Van azonban még egy oly pont Brassai munkásságában, ahol végleg lehetetlen elvitatni a magyar tudomány kezdeményező érdemeit. Ez a pont: kolozsvári tanártársával, *Meltzl Hugóval* (1846—1908) 1877-ben közösen alapított folyóiratuk, az „Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok“. Meltzl Hugó a német nyelv és irodalom tanára volt a Ferenc József-egyetemen, 1872-től egészen 1908-ban bekövetkezett haláláig. Úgyszólván egész életét annak szentelte, hogy élő, valóságos kapcsolatot létesítsen az európai és a magyar tudományosság között. Nem borúlátás — sajnos —, ha megállapítjuk, hogy e törekvésében sokkal több megértéssel találkozott külföldön, mint idehaza. Ez áldatlan helyzetben — bár a historikus feladata nem a bíráló — aligha lehetséges az akkori magyar tudományosságot el nem marasztalni, mert hogy Meltzl és Brassai vállalkozása valóban elsőrangú fontosságú európai kezdemény volt, azt nyilvánvalóan bizonyítják a későbbi események. Brassai négy év múlva magára hagyta Meltzlt; nem mintha lelkesedése hagyott volna alább, — ez nem igen fordult elő e pátriárkorkort megért tudós életében — hanem azon egyszerű oknál fogva, mert pénze elfogyott. Tudnunk kell ugyanis, hogy a világ első összehasonlító irodalomtörténeti folyóiratát a két kolozsvári professzor saját pénzén adta ki mindvégig. Meltzl egyedül folytatta a vállalkozást s küzdött még további hat évig. A folyóirat, melynek főcíme közben „Acta Comparationis Litterarum Universarum“ lett — 1888. januárjában megszűnt. Hogy valóban európai hivatást töltött be e kolozsvári



Meltzl Hugó
1846—1908

kezdemény, egyrészt mutatja az, hogy 1887-ben, mikor az Actá-k már utolsókat vonaglottak — Max Koch, a kiváló német irodalomtörténész, legott átvette a kezdeményt s „Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte“ címen virágzó folyóiratot indított. Másrészt azonban maga a folyóirat tanuskodik valóban európai hivatásáról. Cikkei tizenkét nyelven íródtak s munkatársai között sok komoly külföldi tudós szerepel, sőt a franciák nagy költője, a provençei Mistral is. Meltzl kitűnő szimatára vall, hogy Petőfiben megtalálta azt a költői egyéniséget, aki bizonyos szempontokból páratlanul állva az egész világirodalomban, valóban felkelthette a világ irodalmárainak érdeklődését a magyar költészet értékei iránt. Hogy Petőfi neve ma már vitán felül ott ragyog a világ legnagyobb lírikusainak sorában, az Meltzlnék és lapjának hervadhatatlan érdeme marad mindenkor. E nemzeti szempontból eléggé meg nem becsülhető érdemmel szemben ma már neveltségnek tűnnek fel a Vadnai szerkesztette Fővárosi Lapoknak gáncsvetései, melyek „hazafias alapon“ próbálták Meltzl lapjának „káros nemzetközi törekvéseit“ meghiúsítani. Mindez természetesen csak késői elégtétel; a kolozsvári egyetem hőskorában szomorú valóság volt, hogy — amint maga Meltzl panaszkolja — Spanyolországban éppen kétszercrannyi előfizetője volt az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapoknak, mint a magyar fővárosban.

Meltzlnék egyéb tudományos munkássága három lényeges ponton éri el — s részben meg is haladja — az akkori európai színvonalat. Az egyik a regényről vallott felfogása (*Philosophie des Romans*. Ö. I. L. 1877.), mely szerint — s ez ma is helytálló felfogás — a modern regény nem más, mint a klasszikus éposz dekompozíciója. A másik inkább módszertani szempontból fontos: az Astarte- és Madonnakultusz bizonyos rokonvonásainak felismerése (*Solidarität des Madonna- und Astarte-Cultus. Neue kritische Grundlage der vergleichenden Mythologie*. *Acta Comp. Litt. Univ.* 1884) korai példája a kulturális érintkezések azóta részletesebben megismert ama változatának, melyben az új tartalom régi formákban jelentkezik s ezzel távolabbi valláslélektani mozzanatokat sejtet. Végül pedig: valószínűen Meltzl volt az első, aki Edison fonográfjának legfontosabb tudományos szerepét felismerte. „Edison fonográfja — úgymond — a gőzgép óta a legfényesebb találmány, melynek nagy szerepe lesz az összehasonlító irodalomtörténetben, különösen a folklórebán.“ (*Das Phonogramm*. Ö. I. L. 1879.)

Az a heroikus idealizmus mely Brassai és Meltzl munkásságát jellemzi, bizonyos fokig végigkíséri a kolozsvári egyetem ötven esztendejét, s talán ez az az alaphang, mely az itt folyó sokszínű és különféle szakokra és mellékszakokra oszló tudományos munka polifoniájában itt is, ott is megcsendül. *Török Aurélt* (1842—1912) is (aki orvosprofesszor volt Kolozsvárt) ez az alaphang kíséri el a pesti egyetem antropológiai tanszékére. Neki is megvolt a maga ellenzéke (főképp Réthy László) és őt is igazolta végül az európai tudományosság. Ájno-koponyákon végzett méréseit az „*Archiv für Anthropologie*“-ban 1888-tól 1900-ig, 700 lapon közli; vizsgálatai előrehaladtával 5000-nél több mérést tudott végre-



Török Aurél
1842—1912

hajtani az emberi koponyán ; törekvései a kraniometria megreformálására irányultak s kitartása, tudományos nagyigényűsége végül is sikerre vezettek. „Török Aurél — úgymond Bartucz Lajos — győzött. Nem túlzásával, nem a 6000 mérettel, hanem azzal, hogy felrázta tespedéséből a kraniometriát s diadalra segítette a modern antropológiai módszerek kifejlődését. Az ő módszeréből lett részben a mai variációs-statisztikai módszer, elmés mérőeszközeinek nagyrésze pedig ma is párját ritkítja . . . Török Aurél valóban a kraniologia reformátora volt s külföldön nagy dicsőséget szerzett a magyar névnek.“ Mindezek kellő méltánylásához tudnunk kell, hogy eredményeit nem kisebb európai tekintélyek kezdeti ellenzésével szemben kellett kivívnia, mint aminők Virchow vagy Kollmann voltak.

Török Aurél munkájának európai sorsa világosan mutatja, hogy nemcsak a jobbára imponderabiliákkal dolgozó szellemi tudományokban mutatkozhatnak nehézségek egy-egy új tudományos eredmény nemzetközi elfogadtatásában, hanem ugyanezt a harcot végig kell küzdenie a ponderabilis, exact módon mérhető adatokkal dolgozó természettudósoknak is. Bármennyire is felemelő látvány azonban a késői szemlélő számára az ilyen küzdelem, tagadhatatlan, hogy a tudós számára nem a heroizmus a legmegfelelőbb életforma s a küzdelemben eltöltött idő mégis csak elveszett idő a tudomány szempontjából ; a legszebb tudományos eredmények lelőhelye nem a küzdelem zajos porondja, hanem az íróasztal nyugalma és a laboratórium csendje. Ebből a szempontból a kolozsvári egyetem ötven esztendeje a tudományok történetének eléggé kedvezőtlen időszakára esik ; mert ebben az időben Európaszerte igen erős polemikus hajlam mutatkozik a tudomány berkeiben s viszont az egyszer megszilárdult tekintélyeken igen nehéz rést ütniök azoknak, akik újszerű eredményekkel kopogtatnak az elismertetés ajtaján : ez a kor, mely soha nem látott mértékben hódolt a fejlődés eszméjének, dogmatikusan lezártnak hitte a fejlődést az evolucionizmus gondolatával. (Ezt az alapcsalódást a kor — ellentett előjellel — Hegeltől örökölte.) E tudománytörténeti helyzetre igen jellemző példa, hogy Friedrich Nietzsche a klasszika-filológiában évtizedekig Wilamowitz-Moellendorf tekintélye miatt nem kelthetett mélyebb

hatást, a filozófiában pedig hamarabb talált utat a nagyközönséghez, mint a szakkörökhöz (v. ö. pl. H. Rickert kritikáját még 1920-ban is); ugyanerre bizonyíték W. Dilthey is, aki életében nagyobb hatást nem igen tudott kelteni, jóllehet filozófiának és törtérianak általa oly mesterien űzött egybeszövése később igen termékeny kezdeményezésnek bizonyult.

Az európai tudományosságnak ez az állapota Magyarországon is érezte hatását. Mindezt azért kell figyelembe vennünk, nehogy sajátos jelenségnek nézzünk valamit, ami valójában Európaszerte dívó, általános jelenség volt ez időben. Ennek tudatában azonban kétségkívül megállapíthatjuk, hogy a kolozsvári egyetem — hazai viszonylatban — mindig előljárt abban, hogy modern tanításokat szegezzen szembe a bevett tanításokhoz ragaszkodó tudományos közzéle-

ménnyel. Azt szokták mondani, hogy valamely egyetem filozófiaprofesszora — ha valóban erős egyéniség — meghatározza az egész egyetem szellemi beállítását (amint pl. a berlini egyetem alapjellegét egykor valóban Hegel adta meg). Ha a Kolozsvárt folyó tudományos munka alapjellegét helyesen láttuk fentebb valaminő aktív idealizmusban, akkor a kolozsvári egyetem két nagy filozófusa — Böhm Károly és Pauler Ákos — valóban híven fejezték ki ezt az alapjelleget. *Böhm Károly* (1846—1911) volt az első önálló magyar filozófiai rendszer megalkotója. Tanítása valóban idealizmus, a szónak mind ismeretelméleti, mind pedig axiológiai értelmében. Munkásságában pedig élete végéig fellelhető az az aktivitás, mely igaza tudatában nem riad vissza semminő tekintély megbírálasától sem. Hogy Zsilinszky Mihályt, Klamarik Jánost, Névy Lászlót vagy Bihari Pétert keményen megbírált, azon ma már nem csodálkozhatunk. De meglepő, hogy szembeszállt nem kisebb tekintéllyel, mint Greguss Ágosttal is és — vele szemben is igaza volt. Fő kifogása, hogy Greguss írásai nem állanak korszerű európai színvonalon s Rosenkranz és F. T. Vischer meghaladott tanítására támaszkodnak: Greguss „régiben él, eszmeköre a filozófiai jelenkorban elavult“ (Greguss Á. „Tanulmányai“: Ellenőr IV. évf. 300—301. sz.). Hogy ez az erős kritikai hang Böhm részéről valóban jogosult, azt igazolja az, hogy saját tanítása valóban a legmodernebb európai színvonalon áll s még itt is éppen a legfrissebb kezdeményekkel áll



Böhm Károly
1846—1911

összhangban, illetőleg azokat több ponton meg is haladja. E téren elsősorban Böhm értékelméletére kell gondolnunk. Pauler Ákos akadémiai jelentése szerint : „Böhm úttörő a világirodalomban . . . Rendszeresen kidolgozott értékelméletnek öntudatos egybeszövését a világmagyarázat ugyancsak szabatosan kidolgozott végső principiumaival Böhm Károly előtt egy bölcselőnél sem találhatjuk.“ (Akad. Ért. 1912. 272. 1.) Talán nem tévedünk, ha Böhm tanításának mégsem ezt a részét tartjuk európai távlatban legjelentősebbnek, hanem inkább az emberi „szellemre“ vonatkozó felfogását. Maga a formális értékelmélet ugyanis ma már meglehetősen kialakult filozófiai diszciplína: jól megművelt terület, melyen azonban újabb lehetőségek nem igen mutatkoznak. Annál nagyobb jelentősége van mind lélektani, mind kultúrfilozófiai szempontból Böhm ú. n. szellemtanának: „Böhm pszichológiai tanítása rendszerének egyik legértékesebb és legeredetibb része . . .“ — úgymond Pauler Ákos. (B. K. emlékezete. 5. 1.) Böhm valóban megelőzi korát, midőn ma is helytálló érveket szegez Wundt és Fechner népszerű tanításaival szembe és hangsúlyozza, hogy a képzettársítás helyes magyarázatában nem szabad mechanisztikus, atomizáló módon eljárunk, hanem figyelembe kell vennünk, hogy minden lelki funkció szerves része egy lélekegész célszerű, teleologikus, aktív és ökonomikus működésének. (Kritikai megjegyzések a képkapcsolás elméleteire: Magyar Phil. Szemle. V. évf. 81. 1.) Böhm — ma is helytálló módon — felhívja a figyelmet a képzettársítás tartalmi és induktív elemeire s midőn a képzeteknek gyermekkortól kezdődő lélektani vizsgálatát sürgeti s az erotikus képzeteknek a női lélek betegségeiben való szerepét hangsúlyozza: voltaképpen az ú. n. pszichoanalizist előzi meg jó pár évvel, mely — mint tudjuk — Breuernek és Freudnak a hisztériára vonatkozó kutatásaiból indult ki s lett azóta sok tekintetben elfogadott, de mindenképpen termékeny lélektani felfogássá. De még jelentősebbek Böhmnek azok a lélektani nézetei, melyek a modern szellemtudományok alapfogalmára, az ú. n. megértésre (Verstehen) vonatkoznak. (A megértés, mint a megismerés középponti mozzanata. Budapest, 1909.) „Mert világos előttem, — úgymond Böhm — hogy a megértés a jelentésre, a jelentés az általánosra, az általános a valóra, a való az igazságra, az igazság a bizonyosságra vezet.“ Különösen érdekes e felfogásban az, hogy a német újhumanizmussal, melyből e felfogás európaszerte kinőtt, Böhm soha közvetlen tudományos kapcsolatban nem állott s az őt e gondolatokban csak szépirodalmi úton (Lessing, Goethe stb.) ihlethette s így Böhm pusztán következetes gondolati munkával, önállóan jutott olyan eredményekre, melyeket az európai tudományosság csak egy generációval később tudott kiérlelni: íme, ismét visszatér itt a magyar tudománytörténet szomorú vezérmotívuma. Böhmnek ezek a lélektani gondolatai még mai szemmel nézve is annyira frissek, hogy még E. Spranger megfogalmazásában sem tudtak végérvényesen tért hódítani: az ú. n. szellemtudományos lélektan igen szép eredményeket ért el, de végleges helye ma sincs még az elfogadott tudományok hierarchiájában. Lélek, szellem és érték fogalmának összekapcsolásában minden esetre Böhm Károlyé az európai elsőbbség, aminek súlyát csak tetézi az, hogy az

ő felfogásából hiányzik — lélektani téren — természetnek és szellemnek az a merev elválasztása, ami a Spranger-féle iskola igen veszélyes dogmája.

Valószínűnek látszik, hogy Böhm Károlynak reális hatása is volt a modern lélektanra, de nem közvetlenül, hanem tanítványán és magántanárán, *Palágyi Menyhért*en (1859—1924) keresztül. Böhm lélektanának a „képek“-re vonatkozó fejezetei ugyanis nyilván erős hatással voltak a később idegenbe szakadt Palágyira, aki szintén a lélektan alapvető ismeretelméleti problémáival foglalkozik. (Neue Theorie des Raumes und der Zeit. Leipzig, 1901; Naturphilosophie. Vorlesungen ü. die Grundprobleme des Bewusstseins und des Lebens. Charlottenburg, 1907, v. ö. G. Uphues: Zur Krisis in der Logik, eine Auseinandersetzung mit Melchior Palágyi. Leipzig, 1903.) Palágyit



Pauler Ákos
1876—1933

viszont — éppen ezekben a kérdésekben — Ludwig Klages, napjaink egyik legnevesebb német bölcselője tekinti úgyszólván mesterének: Böhm lélektani gondolatai így jutnak késői, de európai viszonylatban is komoly elismeréshez.

Nem kevésbé eredeti a kolozsvári egyetem másik nagy filozófusának, *Pauler Ákosnak* (1876—1933) a rendszere. Pauler rendszere ugyancsak idealizmus, de a szónak csupán értékelméleti és világnézeti értelmében; az ismeretelméletben elveti a szubjektivizmust s — épp ellenkezően — napjaink egyik legkövetkezetesebb objektivisztikus filozófiáját teremti meg. Pauler tehát sok tekintetben folytatja Böhm filozófiájának kezdeményeit, de ezek saját rendszerében más — de ugyancsak európai távlatú — jelentőséget nyernek. Nevét elsősorban logikája (Logika. Az igazság természetének a lapvonalai. Budapest, 1927. — megjelent németül is) fogja megőrizni. Pauler az első, aki határozott formát ad azoknak az objektivisztikus törekvéseknek, melyeket a XIX. század nagy, de elszigetelt gondolkodói: Bolzano és Brentano igyekeztek korukkal elfogadtatni. Másrészt abban is első Pauler, hogy levonta annak az éleselméjű bírálatnak további következményeit, melyet Edmund Husserl gyakorolt az ú. n. pszichologizmussal szemben s melyeket Husserl maga elmulasztott levonni. Pauler főerőssége s eredetiségének kulcsa gondolkodásának tisztaságában és következetességében rejlik. Ezek a tulajdonságok biztosítanak számára igen előkelő helyet a modern platonista

törekvések körében, sőt az ú. n. újszolasztika platonista irányában is. Ennek köszönhető, hogy „Bevezetés a filozófiába“ c. műve (Grundlagen der Philosophie. Berlin, 1928.) igen nagy didaktikai értékű, európai szempontból is jelentős képviselője ennek a nehéz műfajnak.

Noha a jogi kar tagja volt, bizonyos értelemben a filozófusokkal együtt kell megemlékeznünk az egyetem híres politika-professzoráról, *Concha Győzőről* is. (1846—1933.) Az idealizmus és az erős kritikai szellem, valamint tanításainak hatalmas történeti háttere megannyi olyan vonás, melyet eddig is alkalmunk volt a kolozsvári egyetem sajátos szellemeként, tudományos étoszaként felismerni, s melyek ezúttal a politikatudomány területén mutatkoznak. Concha főerőssége kritikai éleslátása, s talán ez okozza, hogy inkább idehaza volt nagy hatása, semmint kifelé. Pedig tanítása sok ponton megelőzte korát, hisz a pozitívizmus legzajosabb divata és diadala idején is az emberi szellem jogait védelmezte A. Comte magyar követőivel szemben: oly álláspont ez, melyet az akkori Európában csak az élen járó tudósok képviseltek. Magas színvonalon művelte tudományát *Somló Bódog* (1873—1920), a jogfilozófia tanára is, aki a század elején a „primitív jogra“ vonatkozó kutatásaival, majd pedig „leíró szociológiai“ kísérletével (Zur Grundlegung einer beschreibenden Soziologie. Berlin, 1909.), s végül neokantiánus „Juristische Grundlehre“-jével (1917) szerzett külföldön is nevet magának.

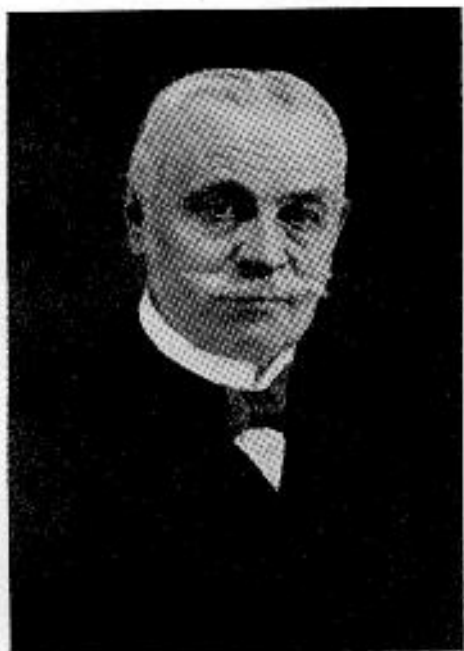
Fonák helyzetbe kerül azonban a historikus, ha a jogtudomány többi, kevésbé nemzetközi jellegű ágának képviselőiről akar megemlékezni az európai jelentőség szempontjából: a jogi diszciplínák túlnyomó hányada s különösen a tételes jog, oly erős szálakkal fűződik valamely államisághoz, hogy művelésük a legmagasabb európai színvonal esetén is — elsősorban mindig hazai jelentőségű marad. Így lehetséges, hogy a kolozsvári egyetemnek legkiválóbb jogtudósaitól is aránylag kevés szál vezet külföldre, jóllehet munkásságuknak jelentősége sokszor igen nagy: hisz „a magyar jogász nemzet“ s a kolozsvári egyetem jogi kara egymaga körülbelül ugyanannyi diplomás emberrel ajándékozta meg az országot, amennyivel a másik három fakultás együttvéve. Tudva tehát, hogy a „nemzetközi hírnév“ éppen ezeknél a studiumoknál csak igen nehezen elnyerhető jutalom, annál magasabbra kell értékelnünk *Plósz Sándornak* (1846—1925), a magyar perjog nagy reformátorának valóban európai hírnevét. E messze kimagasló tudományos egyéniség „még egészen fiatalon egyik munkájával mindjárt az úttörők közé küzdötte fel magát — úgymond Magyary Géza — s késő aggkoráig a legelsőek egyikének ismerte el őt a perjogi tudomány terén a bel- és külföldi irodalom egyaránt“. Plósznak e jeles műve (Beiträge zur Theorie des Klagerechts. Leipzig, 1880.) — számos más alkotása mellett — jelentős lépéssel vitte előre a polgári perre vonatkozó nézeteket abban a modern irányban, mely szerint a perbeli kereset nem a magán-, hanem a közjog alkatrésze. Mellette *Grosschmid Béni* (1852—), *Kolosváry Sándor* (1840—1922), *Farkas Lajos* (1841—1921) *Balogh Artur* (1866—), *Navratil Ákos* (1875—), *Finkey Ferenc* (1870—), *Kolosváry Balint* (1875—) (hogy csak a legismertebb neveket említsük): hosszabb-rövidebb ideig mindannyian a



Concha Győző
1846—1933



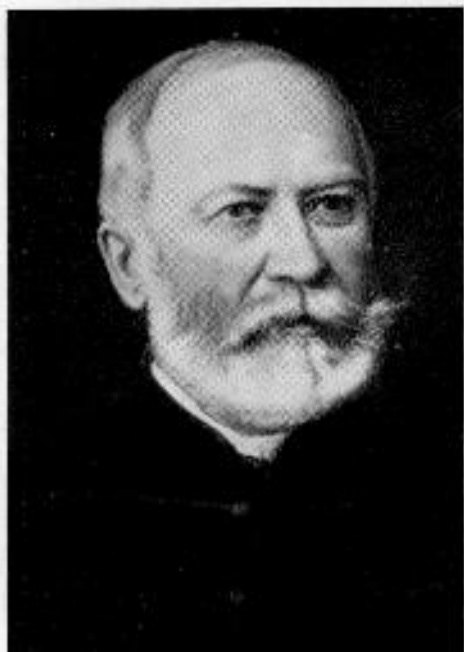
Plósz Sándor
1846—1925



Kolosváry Sándor
1840—1922



Finkey Ferenc
sz. 1870



Imre Sándor
1820—1900



Szádeczky Kardoss Lajos
1859—1935

kolozsvári egyetemen fejtették ki azt a hatalmas nemzetnevelő munkát, melynek igazi súlyát és jelentőségét alig lehet túlbecsülni.

Sok tekintetben hasonló a helyzet azoknál a bölcsészettudományi szakoknál is, melyek túlnyomóan magyar vonatkozású témákkal foglalkoznak: *Imre Sándor* (1820—1900) a magyar irodalomtörténetnek, *Márki Sándor* (1853—1925), *Szabó Károly* (1824—1890) és *Szádeczky Kardoss Lajos* (1859—1935) a történelemnek voltak igen jeles művelői a kolozsvári egyetemen. A külföldi tudományosság — érthető önzéssel — nagyobb figyelemben részesítette azon bölcsészprofesszorok munkásságát, akik internacionális problémakörben mozogtak. Vonatkozik ez elsősorban az ókortudomány képviselőire. *Hóman Ottó* (1843—1903), a magyar klasszika-filológia egyik úttörője, a göttingi egyetem doktora volt; tervezett nagy Pindaroskiadásának I. kötete 1876-ban jelent meg Lipcsében; Bergk és Ahrens felfogásával szemben új megvilágításba helyezte Alkman híres Parthenion-ját; Bartal Antallal együtt alapította a „Philologiai Közlönyt” s kezdeményezője volt az „Ókori Lexicon”-nak is. *Csengery János* (1856—) az ókori klasszikusok neves átültetője (Euripides, Aischylos, Tibullus stb.); ő alapította a „Magyar Pedagogia” c. folyóiratot. *Némethy Géza* (1865—1936) nevét ugyancsak jeles fordításai és szövegkiadásai őrzik meg az utókornak; kortársai között — európai viszonylatban is — ő írt a legelegánsabban latinul. *Hornyánszky Gyula* (1869—1933) igen korán felismerte a filozófiai, lélektani és szociológiai szem-



Hóman Ottó
1843—1903



Némethy Géza
1865—1935

pontok ókortudományi fontosságát s azokat műveiben nagy sikerrel alkalmazta. *Torma Károly* (1829—1897) ugyan a közjog professzora volt Kolozsvárt, de Pestre felkerülvén, az archeológia tanára lett s mint ilyen, csakhamar kitűnő nevet szerzett magának külföldön is; Aquincum feltárása, részben a leletek feldolgozása, valamint az aquincumi múzeum megszületése köszönhetők fáradhatatlan munkásságának; hosszú évekig kutatta a római Dácia archeológiai kincseit s azoknak mintaszerű leírását adta; főmunkatársa volt — a dáciai anyagban — Mommsen híres epigrafiai gyűjteményének (*Corpus Inscriptionum Latinarum*); ez utóbbi szerepe — számos külföldi publikációja mellett — nagy dicsőséget szerzett a magyar tudományosságnak.

Hasonlóan előkelő szerep illeti meg Kolozsvárt a finnugor-nyelvészet terén is. *Szinnyei József* (1857—) egyike e tudományág legelsőinek; finn-magyar szótára, a magyar nyelvre, valamint a magyarok eredetére vonatkozó idegennyelvű művei (*Die Herkunft der Ungarn*, 1923; *Finnisch-ungarische Sprachwissenschaft*, 1922. Sammlung Göschen, 463.) nagy tekintélyt szereztek nevének. E téren kifejtett munkásságának lényege, hogy véglegesen megalapozta Hunfalvy Pál eredményeit Vámbéry Árminnak heves, de nem mindig mélyen szántó támadásaival szemben. (Vámbéry ugyanis a magyarság török eredete mellett kardoskodott.) Igen nagyjelentőségű alkotás Szinnyeinek „Magyar tájszótára“ is (I—II. 1893—1901): a népnyelv kutatása ebben az időben még igen újszerű,



Hornyánszky Gyula
1869—1933



Torma Károly
1829—1897

ügyszólván úttörő vállalkozás volt. Kolozsvárt nyert először katedrát minden idők egyik legkiválóbb nyelvtudósa, *Gombocz Zoltán* (1877—1935) is. Pótolhatatlan kára a magyar és az európai tudományosságnak, hogy Gombocz termékenysége nem állott arányban ritka képességeivel s korai halálával sok mindent magával vitt a sírba, amit nehéz munkával újabb tudósnemzedékeknek kell pótolni; magyar történeti nyelvtanát egyetemi jegyzeteiből csak most adják ki. Hogy oly keveset írt, annak magyarázata részben tehetségének természetében rejlik: a klasszikus, finn-ugor, magyar, török, román, germán nyelvészetben egyaránt otthonos lévén, aránylag ritkán adódtak számára a „termékeny korlátoltság“ pillanatai, vagyis olyan pillanatok, mikor minden oldalról igazoltnak látszott az, amit le akart írni. Kevés számú, szűkszavú műveiben klasszikusat alkotott. Érdeme, hogy nálunk elsők között propagálta a nyelvlélektani módszert; „Nyelvtörténeti módszertana“ mintaszerű kézikönyv; a Melich Jánossal együtt szerkesztett „Magyar Etymologiai Szótár“ nélkülözhetetlen alapvető munka. Noha romanisztikával csak fiatal korában foglalkozott, egyike volt azon keveseknek, akik tudományos érdemeikért elnyerték a francia becsületrendet.

Ezzel elérkeztünk rövid, madártávlati beszámolóknak arra a pontjára, ahonnan kezdve még kevesebb szükség van rejtett, vagy félreismert európai összefüggések kiásására: elérkeztünk a természet- és orvostudományokhoz. Itt egyre inkább elégséges pusztán az eredményeket felsorolnunk: ha valaki ismeretlen



Szinyei Fózsef
sz. 1857



Gombocz Zoltán
1877—1935

növényt fedez fel vagy új matematikai levezetést talál, avagy ha sikerrel végez egy eddigelé lehetetlennek tartott műtétet, akkor nincs sok helye a bizonygatásnak s a bizonyítás terhét nyugodtan átengedhetjük a tények természetes súlyának. A tudományos munka folytonossága szempontjából elsőnek kell említenünk a kolozsvári egyetem botanikusát, *Kanitz Ágostot* (1843—1896), aki megírta a magyar botanika addigi történetét. (Versuch einer Geschichte der ungarischen Botanik. Halle, 1865. Linnaea XXXIII.) Külföldi tudósokkal együttműködve (Schuller, Knapp, Ascherson) Szlavónia, Montenegró, Hercegovina, Bosznia, Szerbia és Albánia növényeit gyűjtötte össze, s kiadta Románia ismeretes növényeinek jegyzékét; munkatársa volt a híres Martius-féle „Flora Brasiliensis“-nek is; ő indította meg az első magyar botanikai lapot, a „Magyar Növénytani Lapok“-at (1877-től). *Borbás Vincének* (1844—1905) ugyancsak tekintélyes irodalmi munkássága van, nevét több növény viseli; igen szépen kiépítette Kolozsvárnak a külföld botanikus köreivel való kapcsolatait. *Richter Aladár* (1868—1927) hasonlóképpen nagy munkásságot fejtett ki; külföldön megjelent nagyobb művei: Über die Blattstruktur der Gattung Cecropia (Stuttgart, 1898) és Physiologisch-anatomische Untersuchungen über Luftwurzeln. (U. o. 1900.) Nemzetközi elismerés szempontjából igen előkelő helyen állanak Kolozsvár matematikusai és geometerei. *Haár Alfréd* (1885—1933), mielőtt Kolozsvárra került, Hilbertnek volt tanársegéde a göttingai egyetemen, majd a zürichi egyetem helyettes tanára lett; művei (Die

Randwertaufgabe der Differentialgleichung $\Delta\mu = 0$, Göttingen ; Zur Theorie der orthogonalen Funktionensysteme, Göttingen ; Über die Legendre'sche Reihe, Palermo) nagy tekintélyt szereztek külföldön is nevének. Ugyanezt mondhatjuk *Riesz Frigyesről* is (1800—), akinek munkássága a függvénytan, halmazelmélet és projectív geometria területén mozog ; idegennyelvű nagyobb munkája : Les systèmes d'Equations linéaires à une infinité d'inconnues (Paris, 1913). Igen nagy nemzetközi tudományos tekintély *Fejér Lipót* (1880—), az 1912-ben tartott cambridgei nemzetközi matematikai kongresszus alelnöke, a Fourier-soroknak világviszonylatban is első szakembere ; néhány tétele a felsőbb matematika klasszikus eredményei közé számít. *Tangl Károly* (1862—1940), egykor Eötvös Lóránt tanársegéde, a gravitációra, mágnességre, felületi feszültségre vonatkozó vizsgálataival, *Pfeiffer Péter* (1862—) az elektromos hullámokra vonatkozó korai (1901) kutatásaival szerzett külföldön is megbecsülést. *Fabinyi Rudolf* (1868—1920) a kémiának volt európai hírvű művelője s a híres kolozsvári kémiai intézetnek megteremtője. Számos jelentős műve közül talán a molekulásúly új meghatározására vonatkozókat lehetne kiemelni. (Zeitschrift für physikalische Chemie. 1889.) Alapvető jelentőségüknél fogva azonban egyes részletkérdésekre vonatkozó vizsgálatai éppen ilyen értékes eredményekre vezettek. *Apáthy István* (1863—1922) az idegsejtekre vonatkozó vizsgálataival lett világhírűvé. (Das leitende Element des Nervensystems und seine topographische Beziehungen zu den Zellen. Mitteilungen aus der Zoologischen Station zu Neapel, 1897.) Munkássága alapvető jelentőségű az összehasonlító szövettan terén s általában a mikroszkopikus vizsgálati módszer történetében. Dolgozatainak száma igen tekintélyes ; nagyobb idegennyelvű műve : Die Mikrotechnik der tierischen Morphologie. I—II. (Braunschweig-Leipzig, 1896—1901.)

Az orvosi tudomány természettudományi jellegének köszönhető, hogy a kolozsvári egyetem kiváló orvosprofesszorainak munkássága is röviden jellemezhető, hiszen eredményeik túlnyomó része szervesen beépült már az egyetemes orvostudomány nemzetközi épületébe, s ott örökre tanuskodni fog a magyar génusz teremtető erejéről. Külföldön talán legismertebb a neve *Fodor Józsefnek* (1843—1901), aki felbecsülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy az akkor még gyermekcipőkben járó közegészségügy tudománnyá lett. Akadémiai nagyjutalommal kitüntetett műve, a „Közegészségügy Angliában“ (1873) a cambridgei egyetem tiszteletbeli doktorságát hozta jutalmul. Bakteriológiai vizsgálataiban szerencsés intuiciója döntő jelentőségű alapvető megállapításokra vezette : már 1887-ben megírta „A vérnek baktériumölő képességéről“ szóló művét (németül is megjelent), melyen később nem kisebb jelentőségű eljárás, mint a szérumterápia épült fel. (A szérumterápiát ennek ellenére ma is szeretik sokan Behringtől származtatni.) Sok tekintetben úttörő a saját szakmájában *Kenyeres Balázs* (1865—1940), a törvényszéki orvostan professzora is, aki — saját életírása szerint — életének legtermékenyebb huszonegy esztendejét töltötte Kolozsvárt. Ő honosította meg nálunk a Bertillon-féle bűnügyi nyilvántartó rendszert ; állandóan hangsúlyozta



Richter Aladár
1868—1927



Borbás Vince
1844—1905



Tangl Károly
1862—1940



Apáthy István
1863—1922

és néha egészen rendkívüli eredményeivel igazolta is a tárgyi bizonyítékok súlyát, szemben az akkor egyedül célravezetőnek hitt tanukkal bizonyító eljárással. Elsőnek vezette be — tudomásom szerint — a Röntgen-eljárást a törvényszéki orvostanba s az Ajtai professzor által megkezdett gyűjtést folytatva, felállított egy olyan múzeumot, mely páratlan az egész világon. Ha ezek után kiváló tanítványainak hosszú sorára gondolunk, áttekintést nyerhetünk munkás életének eredményeiről; mindez tetézte a kolozsvári intézet korábbi hírnevét: itt Kolozsvár ismét előtte járt a világ összes egyetemeinek, mert már a hetvenes években önálló törvényszéki orvostani tanszékkal rendelkezett, vagyis már akkor, midőn a többi egyetemeken a törvényszéki orvostant csak mellékes, önállótlan tárgyként adták elő. *Hőgyes Endre* (1847—1906) alapította Magyarországon az első Pasteur-intézetet. Önálló vizsgálódásai eredményeként megjavította az eredeti védőoltási rendszert s azóta világszerte az ő eljárását használják. Nem hagyhatjuk említetlenül, hogy az ő intézetében magasabb volt a gyógyulási százalék, mint a párizsi Pasteur-intézetben. Mindezen eredményeket azonban tudományos jelentőség szempontjából messze meghaladják Hőgyesnek a szemmozgás idegmechanizmusára vonatkozó vizsgálatai. (Az asszociált szemmozgások idegmechanizmusáról. *Magy. Tud. Akad. Évkönyve*. 1881.) Győry Tibor, a magyar orvostudomány kitűnő historikusa foglalta össze Hőgyes klasszikus eredményeit, hivatkozva Richard Ewald (*Physiologische Untersuchungen über das Endorgan des Nervus octavus*. 1892.) és Martin Bartels (*Grässes Archiv für Ophthalmologie*. 1910—11.) strassburgi fiziológusokra, akik mindketten félreérthetetlen formában rögzítették nemzetközi tudományos fórumok számára is ezeket az eredményeket. Hőgyes alapfelfedezése annak felismerése, hogy a labirintus közvetlen összeköttetésben áll a szemizmokkal, aminek messzemenő fiziológiai következményei vannak. Szomorú érdekessége Hőgyes felfedezésének, hogy általa orvosi Nobel-díjat nyert — Bárány Róbert upsalai egyetemi tanár azon az egyszerű (de más jelzővel is illelhető) módon, hogy Hőgyes eredményeit felhasználta, a szerző nevét azonban elfelejtette megemlíteni. Mindez azonban nem Hőgyes alakjára vet árnyékot. „Hőgyes felfedezésének — úgymond Győry (*Der Anteil Ungarns an der Entwicklung der Medizin*. Bpest, 1928. 14. l.) — nagy absztrakt tudományos értékén kívül más jelentősége is van. A nagy német filozófus és fiziológus, Wilhelm Wundt és követői Hőgyes felfedezése nyomán hatodik érzékszerv fogalmát vezetik be: a labirintusban székelő egyensúly-érzékét. A kalorikus nystagmus pedig — Hőgyes másik felfedezése — a vestibularis idegek megbetegedésének fontos diagnosztikai eszköze . . . Mélyenszántó felfedezéseivel Hőgyes az orvostudomány történetének egyik legfényesebb lapjára írta be nevét. Tudományos alkotásának rendkívüli értéke már abból a tényből is megítélhető, hogy Hőgyes állatkísérleteinek az emberre való nem egészen önálló alkalmazása (a magyarnyelvű forrás elhallgatásával) a sietős és diszkrét módon hallgatag alkalmazó számára a Nobel-díj dicsőségét jelentette“. *Buday Kálmán* (1863—1937) a kórbonctannak volt nagyhírű művelője. Igen nagy munkássága a pathológiának sok ágára kiterjed; Aschoff,



Hógyes Endre
1847—1906



Fodor József
1843—1901



Buday Kálmán
1863—1937



Kenyeres Balázs
1865—1940

a világ egyik legelső pathologusa, azt írja Budaynak az üszkös száj- és garatgyulladásra, valamint a tüdőüszkösödésre vonatkozó vizsgálatairól, hogy „bizonyára nincs a világon olyan pathologus, aki ezeknek a betegségeknek tárgyalásakor ne Budayhoz nyúlna vissza“ (a „Beiträge zur pathologischen Anatomie und zur allgemeinen Pathologie“ c. folyóiratnak Buday 70. születésnapjára készült ünnepi kötetében). A világháború alatt a sebfertőzésnek egy új kórokozóját fedezte fel, a tudományos világ ezt azóta is Buday-bacillus néven ismeri. Halálakor ezt írta Aschoff a „Beiträge“ lapjain: „Nicht nur die ungarische Pathologie, sondern auch die übernationale Pathologie klagt um den Tod des Mannes, der in seiner erfolgreichen Tätigkeit so viel zum Blühen und Gedeihen unseres Faches beigetragen hat.“ A világ sebészei előtt igen jó neve van *Brandt Józsefnek* (1839—1912). 1868-ban újfajta striktura-műtétet végzett, 1871-ben pedig ő kísérte meg elsőnek a vese műtéti kiirtását, amit azóta is Brandt-féle műtétnek neveznek; ez a műtét a vese-chirurgia alapja. *Udránszky László* (1862—1914) a freiburgi egyetemen az orvosi kémia magántanára volt. 1892-ben nyerte el a kolozsvári egyetem fiziológiai tanszékét, 1909-ben pedig a budapesti egyetem tanára lett. Számos tanulmánya közül a fiziológiás festékanyagokra s a baktérium-mérgekre vonatkozókat kell elsősorban kiemelünk. Későbbi éveiben az érzékelés fiziológiája terén végzett beható kutatásokat, melyeknek eredményét képpen hatalmas monográfiában írta meg „A látás élettaná-”t. (A szemészekézikönyve 367—829. l. Budapest, 1909.)

*

Ezzel végére is értünk annak az útnak, melynek feladata lett volna fényt deríteni arra, hogy minő szálak fűzték Kolozsvár egyetemét a tudomány egyeteméhez. Az így nyert kép nyilván nem lehet sem teljes, sem túlságosan arányos. Feladatunk kettős volt: kutatni, hogy volt-e a kolozsvári egyetemnek jelentősége az európai tudományosság számára és hogy miben állott ez a jelentőség. Az utóbbi kérdésre — az ilyen tárgy természeténél fogva — aligha adhattunk teljes, hiánytalan feleletet: ezt csak Brassai Sámuel-szabású polihisztor nyújthatta volna. De annál határozottabban felelhetünk meg az első kérdésre: ha ilyen töredékes, futó áttekintésben is ennyi tudományos érték mutatkozik a kolozsvári egyetem munkásságában, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy ennek az egyetemnek igen nagy jelentősége volt az európai tudományosság számára. Olyan jelentősége, amellyel nem minden egyetem dicsekedhetik s amelyet kétségbevonni csak tudatlanság vagy rosszindulat árán lehetséges.

MÁTRAI LÁSZLÓ